

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

**ІДЕЯ І ДІЯ:
ПОГЛЯД Ф./П./П./С./**

*До 20-річчя
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Колективна монографія

Одеса 2017

*Рекомендовано до друку Вченою радою Національного
університету «Одеська юридична академія» (протокол № 8 від
05.07.2017р.)*

Редакційна колегія:

Івакін О. А. - д.філос.н., професор, завідувач кафедри філософії ФППС Національного університету «Одеська юридична академія»;

Яковлев Д. В. о.полі т.н., професор, декан факультету психології, політології та соціології (ФППС) Національного університету «Одеська юридична академія»;

Лефтеров В. О. - д.психол.н., завідувач кафедри кафедри соціології та психології ФППС Національного університету «Одеська юридична академія»;

Лісеєнко О. В. - д.соціол.н., професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, голова Південноукраїнського відділення САУ;

Сумарокова Л. М. - к.філос.н., доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія»;

Шамиша І. В. - к.філос.н., доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія»;

Яценко М. А. - к.соціол.н., доцент кафедри соціології та психології Національного університету «Одеська юридична академія».

ІДЕЯ І ДІЯ: погляд Ф./П./П./С./ : колективна монографія : / За заг. ред.
І 29 О.А. Івакіна, Д.В. Яковлева. - Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. -
204 с.

ISBN 978-966-916-380-6

Для науковців, практичних працівників, викладачів, студентів та широкого кола читачів.

УДК 159.955.1+17.021.1

ЗМІСТ

Ківалов С.В.

Роль Європейської комісії «За демократію через право» в забезпеченні верховенства права в Україні.....4

Ивакин А.А.

Абсолютная идея и её воплощение 12

Асафайло В. В.

Борьба з політичною корупцією в умовах демократизації суспільства: ідея, дія та протидія.....27

Балюн О.О., Каптур А.О.

Репутаційний капітал політичного суб'єкта як ресурс перетворення ідеї на дію..... ..36

Казаков М.А.

Деятельностный подход в современной эпистемологии: пролегомены к исследовательской программе48

Коломиец Ю.Ю.

Предпонимание и понимание уголовного права 72

Надибська О.Я.

Суспільство та особистість: сутнісний характер інтересів й дій у процесі формування соціальних пріоритетів85

Пальшков К.С.

Детерминанты посткоммунистической трансформации стран Балтии.....97

Рубанов В.В.

Політичний аналітик і політичний експерт - самодостатні суб'єкти професійної експертно-аналітичної діяльності..... 108

Савойська С.В.

Ідея і комунікативна дія як складові частини моделі мовної політики в Україні..... 124

Салата Г.В.

Історія науки і техніки у проблемному полі біографічної реконструкції біокультурної антропології: професор Л.Д. Проскуряков (1856-1926 рр.)..... 137

Соснін О.В., Воронкова В.Г.

Концептуалізація взаємовідносин «людина-суспільство», «суспільство-людина», «людина-природа» у мінливому інформаційно-комунікативному просторі 149

Федоров В.А.

Роль боргових зобов'язань у формуванні ефективної державної політики: зарубіжний досвід та рекомендації для України 161

Шедяков В.Е.

Идеальное - реальное: реализация меры взаиморезонирования, адекватной обществу знаний 175

Янушевич І.А.

Модальність можливого в парадигмі гуманітарних наук 191

Ківалов С.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України, народний депутат України,
президент Національного університету «Одеська юридична академія»*

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ «ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО» В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УКРАЇНІ

Анотація

У статті досліджується роль Європейської комісії «За демократію через право» в забезпеченні верховенства права в Україні. Визначено вплив цієї комісії на процес конституційних змін в Україні, а також основні напрями взаємодії з Венеціанською комісією на сучасному етапі.

Місія Венеціанської комісії

Однією з найбільш вагомих сучасних тенденцій конституційного права є його інтернаціоналізація, злиття суверенітетів та формування на цьому тлі нової публічності. На розвиток конституційного законодавства окремих європейських країн і практику його застосування значною мірою впливають рішення, висновки та рекомендації органів Європейського Союзу, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Бюро демократичних інститутів і прав людини та інших організацій.

Провідну роль у формуванні сучасного конституціоналізму й розвитку конституційного права відіграє Європейська комісія «За демократію через право» (The European Commission for Democracy through Law), більше відома як Венеціанська комісія.

Венеціанська комісія була створена 10 травня 1990 р. як часткова угода 18 країн – членів Ради Європи. У лютому 2002 р., коли до Венеціанської комісії приєдналися всі країни – члени Ради Європи, вона була перетворена на розширену угоду, що дало змогу неєвропейським країнам стати її повноправними членами. Зараз до складу Венеціанської комісії входить 61 країна: 47 країн – членів Ради Європи (Білорусь має статус асоційованого члена), а також Алжир, Бразилія, Чилі, Коста-Ріка, Ізраїль, Казахстан, Республіка Корея, Киргизстан, Косово, Марокко, Мексика, Перу, Туніс і США. Статус спостерігачів мають Аргентина, Ватикан, Канада, Уругвай та Японія. Спеціальний статус мають Європейський Союз, Асоціація франкомовних конституційних судів, Південно-Африканська Республіка, Палестинська Національна Адміністрація.

На момент створення головним завданням Венеціанської комісії було надання правової допомоги країнам «нових демократій», що перебували на посттоталітарному перехідному етапі та не мали тривалих традицій розбудови правової держави. Із часом основний акцент діяльності Венеціанської комісії змістився, зараз її діяльність переважно спрямована на поширення загальноєвропейської конституційної спадщини, заснованої на принципах демократії, поваги до прав людини та верховенства права.

Венеціанська комісія не є політичним органом, який оцінює ситуацію під політичним кутом зору. Не є вона також судовою інстанцією, що розглядає

суперечки. Її завдання – встановлення діалогу з країнами (представниками державної влади), а також зміцнення демократичних інститутів за допомогою правових висновків. Жоден з ухвалених Венеціанською комісією документів не має обов'язкового значення. Висновки Венеціанської комісії належать до так званого м'якого права та відрізняються зваженим дипломатичним тоном.

1. Роль Венеціанської комісії в конституційному процесі в Україні

Співробітництво України з Венеціанською комісією розпочалось фактично відразу після проголошення незалежності. Однак лише в 1996 р. Україна приєдналась до Часткової угоди про Європейську комісію «За демократію через право» та набула статус члена [1].

За роки свого існування Венеціанська комісія підготувала більше 150 висновків та експертних оцінок щодо законопроектів і законів України [2, с. 44].

Упродовж перших років співробітництва України з Венеціанською комісією увагу обох сторін було зосереджено на перегляді Конституції УРСР 1978 р. та прийнятті нової конституції, реформуванні судової системи та скасуванні смертної кари в Україні, конституційній юстиції тощо.

З 1992 р. Венеціанська комісія брала участь у роботі над новою Конституцією України. Ще до набуття Україною членства в Раді Європи Венеціанська комісія здійснила правову експертизу проектів окремих статей нової Конституції України [3, с. 4].

У процесі конституційних перетворень у травні 1995 р. було ухвалено Закон України «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні». Під час підготовки й імплементації цього закону значно загострилась дискусія про принципи відносин між вертикально інтегрованою на той час системою місцевих рад та представниками Президента України (посади, що існували в 1992–1997 рр.). Різні погляди серед української політичної еліти на форму правління й розподіл владних повноважень спричинили першу в історії новітньої України конституційну кризу, яка була вирішена шляхом укладення Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України щодо основних засад організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України [4].

У своєму висновку щодо конституційної ситуації в Україні, що склалась після підписання згаданого Конституційного договору, Венеціанська комісія визнала, що цей документ відображає особливості перехідного періоду та в багатьох аспектах є дуже прогресивним. Однак положення, які в подальшому будуть покладені в основу конституційного законодавства України, повинні мати більш стабільну правову основу в галузі прав людини, незалежності судової влади й повноважень прокуратури. Венеціанська комісія вказала на необхідність визначення базових принципів, які не зможуть бути змінені в односторонньому порядку учасниками політичного процесу [5].

Члени Венеціанської комісії також підготували коментарі щодо попереднього проекту нової Конституції України 1995 р. Пізніше цей варіант проекту був переглянутий. У висновку щодо проекту Венеціанська комісія зазначила, що порівняно з попередніми проектами цей текст був суттєвим кроком уперед. Однак деякі аспекти цього документа, такі як захист прав юридичних осіб, застосування смертної кари, гарантії соціальних прав і президентські повноваження, на думку європейських експертів, потребували додаткового уточнення [6].

Пізніше за запитом Парламентської асамблеї Ради Європи Венеціанській комісії було запропоновано надати оцінку проекту Конституції України, схваленого Конституційною комісією 11 березня 1996 р. У своєму висновку Венеціанська комісія констатувала, що в остаточній редакції Конституції України було враховано багато зауважень, які вона напрацювала в ході роботи над цим документом. Особливо високо Венеціанська комісія оцінила розділ про загальні принципи, що містив основні положення про правову державу, а також розділ про правосуддя, який гарантував незалежність судової влади. Було також позитивно оцінено створення Конституційного Суду України, що має діяти на постійній основі відповідно до судової практики нових демократій та покликаний захищати конституційні засади нового правового порядку. У висновку також було вказано, що конституційний перелік прав людини досить великий. Як позитивний момент було зазначено, що випадки можливого обмеження основних прав представлені постатейно, а не на основі загального обмежувального застереження. Водночас Венеціанська комісія (далі – Комісія) зауважила, що не проведено чіткий розподіл між природними свободами та соціальними правами, які вимагають законодавчого регулювання. Комісія також висловлювала глибоке занепокоєння у зв'язку з відсутністю прямої заборони смертної кари. Вона позитивно оцінила те, що в Конституції України більше не міститься радикальна концепція прямої демократії, натомість надано місце народній ініціативі.

Комісією був зроблений висновок про те, що хоча проект Конституції України й передбачає встановлення міцної виконавчої влади на чолі з президентом, який наділяється широкими повноваженнями, він досить збалансований та дає змогу в разі його прийняття уникнути зловживань владою. У проекті Конституції України міцно закріплені принципи правової держави. Створення демократичних територіальних утворень, а також Конституційного Суду України, на думку Комісії, має сприяти зміцненню демократичної культури в Україні.

У проекті цього висновку зазначалося, що будь-яка конституція – це політичний документ, який є результатом політичного компромісу [7].

Конституція України й у подальшому залишалась у просторі пильної уваги з боку Венеціанської комісії, яка в березні 1997 р. у своєму висновку зазначила, що досить тривалий період, який був потрібний Україні для прийняття Основного Закону, використовувався для безперервного поліпшення її тексту, і схвалений у результаті текст враховує багато коментарів, зроблених Комісією щодо попередніх проектів. З іншого боку, деякі положення Конституції України, на думку Комісії, залишились незадовільними з юридичної позиції. Ці невідповідності, на переконання європейських експертів, були політично вмотивовані та зумовлені необхідністю досягти політичного компромісу для прийняття Конституції України. Венеціанська комісія також вказала на те, що подальші зміни конституційного законодавства України повинні відбуватись як відповідно до рекомендацій Комісії, так і відповідно до стандартів Ради Європи [8].

Відразу після прийняття Конституції України стали виникати питання, пов'язані з її тлумаченням. За запитом Парламентської асамблеї Ради Європи Венеціанська комісія в 1998 р. підготувала висновок про конституційність норм прийнятого ще в 1960 р. та чинного на той час Кримінального кодексу України, який встановлював покарання у вигляді смертної кари.

Комісія дійшла висновку, що смертна кара суперечить Конституції України, беручи до уваги, зокрема, відсутність правової бази, що дозволяє смертну кару, та значення, яке в Конституції України надається праву на життя [9].

На початку 2000 р. загострилось політичне протистояння між Верховною Радою України та обраним на другий термін Президентом України Л. Кучмою, що привело до появи Указу Президента України «Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою» [10] та проведення 16 квітня 2000 р. всеукраїнського референдуму.

На думку європейських експертів, зміст запропонованих змін був частково несумісним із положеннями Конституції України, порушуючи політичну рівновагу на користь Президента України. Під час аналізу кожного з питань Венеціанська комісія виявила низку протиріч і невідповідностей [11].

Конституційний Суд України висловився в тому ж ключі, що й Комісія. За результатами референдуму Венеціанська комісія також зробила висновок, у якому позитивно оцінила зобов'язання Президента України дотримуватися встановлених конституційних процедур зміни Конституції України, а також не розпускати Верховну Раду України, якщо вона не погодиться на запропоновані президентом конституційні поправки [12].

У 2003 р. за дорученням Парламентської асамблеї Ради Європи Венеціанська комісія розглянула три законопроекти про внесення змін до Конституції України та надала щодо них висновки [13; 14]. Ці законопроекти стосувались, зокрема, перерозподілу повноважень між Верховною Радою України та Президентом України. Комісія визнала необхідність і привітала зусилля української влади, спрямовані на вдосконалення системи управління й узгодження її з демократичними стандартами. Водночас вона зазначила, що в цьому випадку пропозиції, зазначені в проектах, не тільки не вирішують проблеми, а й являють собою крок назад у процесі конституційних реформ.

У жовтні 2004 р. увага з боку Венеціанської комісії була прикута до процедури внесення змін до Конституції України. У своєму висновку Комісія сконцентрувала увагу на обґрунтуванні важливості додержання конституційної процедури внесення змін до Основного Закону України. У висновку Комісія зазначила, що поправки повинні вноситись на підставі та відповідно до чинної Конституції України [15].

Уже після прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV у червні 2005 р. Венеціанська комісія ухвалила висновок щодо внесених поправок. У висновку йшлося про те, що багато коментарів Комісії були враховані, проте для узгодження закону з принципами демократичного плюралізму й верховенства права він має бути вдосконалий. Ухвалення подальших поправок до Конституції України на основі міркувань, сформульованих Комісією, на думку європейських експертів, сприяло б узгодженню Конституції України з принципами представницької демократії та верховенства права. Прийняття таких подальших поправок слугувало б додатковим свідченням готовності нової української влади поліпшити стан демократії в країні [16].

У липні 2010 р. 252 народні депутати України внесли до Конституційного Суду України конституційне подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV. Конституційний Суд України визнав закон неконституційним у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття, що привело до відновлення дії Конституції України в редакції 1996 р. [17].

Рішення Конституційного Суду України привело до ухвалення Венеціанською комісією висновку, у якому зазначалося, що відновлення за рішенням Конституційного Суду України Конституції України в редакції 1996 р. ставить питання про легітимність діючих державних інституцій [18].

2. Основні напрями взаємодії з Венеціанською комісією на сучасному етапі

Співпраця України з Венеціанською комісією у сфері конституційних реформ отримала новий імпульс після зміни влади в країні. На цьому етапі увага європейських експертів була зосереджена переважно на конституційних змінах, спрямованих на децентралізацію влади та реформування системи правосуддя в Україні. Венеціанська комісія була надзвичайно активно залучена до підготовки й аналізу відповідних конституційних змін [19, с. 45].

За порівняно короткий час Комісія ухвалила знакові для політичного та правового життя України проміжні й остаточні висновки щодо законопроекту про внесення змін до Конституції України [20], щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та внесення змін до Закону України «Про вищу Раду юстиції України» [21], щодо Закону України «Про очищення влади» (Закону про люстрацію) [22], щодо проекту змін до Конституції України в частині правосуддя, затвердженого Конституційною комісією 4 вересня 2015 р. [23], щодо проекту Закону України «Про Конституційний Суд України» [24], щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя [25] тощо.

Серед висновків, прийнятих Венеціанською комісією в 2017 р., найбільш значний вплив на розвиток новітнього українського законодавства має висновок щодо створення в Україні Антикорупційного суду.

У своєму висновку Венеціанська комісія позитивно оцінила створення в Україні незалежного «спеціального антикорупційного судового органу», формування якого має проходити на конкурсній основі із числа суддів із бездоганною репутацією та відповідно до стандартів Ради Європи й Венеціанської комісії.

Європейські експерти вказали на доцільність створення Антикорупційного суду, як це передбачено Законом України «Про судоустрій та статус суддів». При цьому у висновку наведено низку недоліків законопроекту, який перебуває на розгляді Верховної Ради України. Зокрема, занепокоєння викликали положення про повернення до політичних механізмів призначення суддів. У своєму висновку Венеціанська комісія звернула особливу увагу на потребу запровадження додаткових захисних механізмів для забезпечення незалежної процедури призначення суддів від виконавчої та законодавчої влади. Крім того, у висновку Венеціанської комісії наголошено на тому, що призначення антикорупційних суддів може відхилятися від загальної процедури, проте не більше, ніж це зумовлено специфікою суду. Експерти Комісії визнали, що певні відхилення від загальних правил для суддів та судів можуть бути прийнятними з огляду на особливі виклики для України в боротьбі з корупцією на найвищих рівнях.

Також Комісія зазначила, що участь міжнародних експертів у відборі суддів можлива лише з урахуванням принципу суверенітету України. У документі наголошується на тому, що спеціальні правила для антикорупційних судів та суддів (зокрема, їх призначення й статус), які відрізняються від загальних положень, визначених Законом України «Про судоустрій та статус суддів», повинні бути обмежені до необхідного рівня для забезпечення ефективної роботи [26].

Найбільш значний соціально-політичний резонанс в Україні наприкінці 2017 р. викликав висновок Венеціанської комісії щодо мовних положень Закону України «Про освіту». Венеціанська комісія у висновку підкреслила, що в специфічному демографічному, соціальному й геополітичному контексті, сформованому в Україні, розроблення мовної політики, здатної відповідати різним очікуванням та інтересам в українському суспільстві, враховувати стандарти й лінгвістичні права як більшості, так і меншості, є складним завданням.

Водночас особливу увагу Венеціанська комісія сфокусувала на аналізі змісту статті 7 Закону України «Про освіту» та правових наслідках її реалізації. Зокрема, Комісія вказала на те, що якщо закон буде імplementований таким чином, що мови національних меншин будуть викладатись тільки як предмет, то це стане непропорційним втручанням у діючі права меншин. Також європейські експерти зазначили, що хоча параграф 4 статті 7 Закону України «Про освіту» створює правову основу для викладання загальноосвітніх предметів в українських школах мовами національних меншин, які водночас є офіційними мовами Європейського Союзу, проте це положення не охоплює інші мови, зокрема й російську, яка найбільш широко використовується в Україні після державної мови. На думку європейських експертів, менш сприятливе ставлення до цих мов юридично неможливо виправдати, що актуалізує питання про дискримінаційність цієї норми українського закону. З урахуванням цих міркувань Венеціанська комісія рекомендувала внести поправки до статті 7 Закону України «Про освіту», які змінили б це положення на збалансоване й більш чітко сформульоване [27].

Аналіз висновків Венеціанської комісії, зроблених щодо України впродовж останніх 3 років, а також стан їх реалізації свідчить про необхідність якнайшвидшого якісного комплексного аналізу наданих рекомендацій, доопрацювання відповідних законів або законодавчих ініціатив (з наступною повторною експертизою Венеціанської комісії), їх ухвалення Верховною Радою України. Напрацьований Венеціанською комісією масив правових документів щодо Конституції України має суттєвий вплив не лише на розвиток вітчизняного конституційного права, а й на формування спільних європейських конституційних традицій і практик. Оцінка, яку дає актам національного законодавства окремих країн Венеціанська комісія, є справжнім індикатором того, чи відповідає обраний шлях конституційного розвитку держави європейським стандартам та цінностям.

Результатом цього напряму діяльності Венеціанської комісії стало ухвалення документа «Rule of Law Checklist». Його ухваленню передувала розпочата ще в 2011 р. масштабна аналітична робота. Підсумкова редакція документа була схвалена 12 березня 2017 р. на 106-му пленарному засіданні Комісії [28].

Документ складається з трьох частин. У вступній частині розкривається зв'язок між верховенством права, з одного боку, і демократією та правами людини – з іншого («верховенство права в сприятливому середовищі»). Друга частина є основою контрольного списку питань. Вона розкриває різні аспекти верховенства права, визначені в доповіді (такі як законність, правова визначеність, запобігання зловживання владою, рівність перед законом, недискримінація й доступ до правосуддя). У третій частині представлені найбільш важливі норми обов'язкового та рекомендаційного характеру щодо питання верховенства права.

Висновки

Таким чином, ухвалення «Rule of Law Checklist» підтвердило провідну роль Венеціанської комісії у формуванні методології європейського конституціоналізму. Адже цей документ, незважаючи на різні конституційні моделі, форми правління, конституційні механізми щодо будь-яких інституцій державної чи місцевої влади, містить загальні рекомендації, які дають можливість стверджувати, що Комісія напроцьовує європейські стандарти верховенства права й демократії.

Знакові для сучасного людства поняття «демократія», «права людини», «верховенство права» через особливості історичного розвитку, різні політичні традиції можуть неоднаковою мірою використовуватись у правозастосовній практиці окремих країн. Венеціанська комісія фактично створила універсальний інструмент, завдяки якому можна оцінити легітимність, гуманізм і справедливість влади в кожній країні.

Список використаних джерел:

1. Про приєднання України до Часткової угоди про Європейську комісію «За демократію через право»: Закон України від 22 листопада 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 5. – Ст. 31.
2. Наливайко Л. Вплив висновків Венеціанської комісії на розвиток виборчого процесу України: прагматичний підхід / Л. Наливайко, А. Петренко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 43-45.
3. Капсамун І. Біліз-стрибок 1995-го / І. Капсамун, В. Торба // День. – 2017. – № 201 (5048). – С. 4-5.
4. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 18. – Ст. 133.
5. Opinion of the Venice Commission on the present constitutional situation in Ukraine following the adoption of the Constitutional agreement between the Supreme Rada of Ukraine and the President of Ukraine, CDL(1995)040 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1995\)040-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1995)040-e).
6. Opinion of the Venice Commission on the draft Constitution of Ukraine, CDL(1995)060 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1995\)063-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1995)063-e).
7. Opinion of the Venice Commission on the draft Constitution of Ukraine (Text approved by the Constitutional Commission on 11.03.1996), CDL(1996)015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL\(1996\)015-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL(1996)015-e).
8. Opinion of the Venice Commission on the Constitution of Ukraine, CDL-INF(1997)002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(1997\)002-e11](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(1997)002-e11).
9. Opinion of the Venice Commission on the constitutional aspects of the death penalty in Ukraine, CDL-INF(1998)001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(1998\)001rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(1998)001rev-e).
10. Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою : Указ Президента України від 15 січня 2000 р. № 65/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 3. – Ст. 68.

11. Constitutional Referendum in Ukraine: Opinion of the Venice Commission, CDL-INF(2000)011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2000\)011-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2000)011-e).

12. Implementation of the constitutional referendum in Ukraine: Opinion of the Venice Commission, CDL-INF(2000)014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2000\)014-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2000)014-e).

13. Opinion on three Draft Laws proposing Amendments to the Constitution of Ukraine, CDL-AD(2003)019-e [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2003\)019-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2003)019-e).

14. Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою : Указ Президента України від 15 січня 2000 р. № 65/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 3. – Ст. 68.

15. Opinion on the Procedure of Amending the Constitution of Ukraine, CDL-AD(2004)030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2004\)030-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)030-e).

16. Opinion on the amendments to the Constitution of Ukraine, CDL-AD(2005)015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2005\)015-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2005)015-e).

17. Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 вересня 2010 р. № 1-45/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1(Спеціальний випуск). – Ст. 2597.

18. Opinion on the Constitutional Situation in Ukraine, CDL-AD(2010)044-e [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)044-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)044-e).

19. Ільков О. Венеціанська комісія та Україна: український шлях до демократії через право / О. Ільков // Часопис «Парламент». – 2016. – № 3. – С. 6-55. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/Parlament-3-Print.pdf>.

20. Opinion on the Draft law amending the Constitution of Ukraine, submitted by the President of Ukraine on 2 July 2014, CDL-AD(2014)037-e [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2014\)037-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2014)037-e).

21. Joint opinion by the Venice Commission and the Directorate of Human Rights of the Directorate General of Human Rights and the Rule of Law on the Law on the Judiciary and the Status of Judges and amendments to the Law on the High Council of Justice of Ukraine, CDL-AD(2015)007-e [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)007](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)007).

22. Adopted Final Opinion on the Law on Government Cleansing (Lustration Law) of Ukraine as would result from the amendments submitted to the Verkhovna Rada on 21 April 2015, CDL-AD(2015)012-e [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)012-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)012-e).

23. Opinion on the Proposed Amendments to the Constitution of Ukraine regarding the Judiciary as approved by the Constitutional Commission on 4 September 2015, CDL-AD(2015)027-e [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)027-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)027-e).

24. Opinion on the draft Law on the Constitutional Court, CDL-AD(2016)034-e [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)034-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)034-e).

25. Opinion on the proposed amendments to the Constitution of Ukraine regarding the judiciary as approved by the Constitutional Commission on 4 September 2015, CDL-AD(2015)027 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)027-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)027-e).

26. Opinion on the Draft Law on Anticorruption Courts and on the Draft Law on Amendments to the Law on the Judicial System and the Status of Judges (concerning the introduction of mandatory specialisation of judges on the consideration of corruption and corruption-related offences) adopted by the Venice Commission at its 112th Plenary Session on 6–7 October 2017, CDL-AD(2017)020-e [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)020-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)020-e).

27. Opinion on the provisions of the Law on Education of 5 September 2017, which concern the use of the State Language and Minority and other Languages in Education, adopted by the Commission at its 113th Plenary Session on 8–9 December 2017, CDL-AD(2017)030-e [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)030-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e).

28. Rule of Law Checklist, CDL-AD(2016)007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e).